

MIKSZÁTH KÁLMÁN ELFELEJTETT IFJÚSÁGI ÍRÁSAI II.

Visszatérve Mikszáth a két ifjúsági lapban megjelent írásainak időrendi ismertetéséhez, meg kell említenünk a csupán M. kezdőbetűvel aláírt, Iskolaí adomák c. kis közleményét a Hasznos Mulattató 1877. április 22-i számában. A közlemény néhány anekdotát tartalmaz a szórakozott Galletti professzorról, a Gallettiana c. könyv alapján.

A május 6-i Lányok Lapjában újabb vers jelenik meg Mikszáthtól Gyarmati aláírással. A vers címe: *Megint itt a tavasz*. A költeményben a tavasz érkezését ünnepli a költő, a természet szépségét eseteli néhány üde sorban, majd aggódva gondol arra, hogy ezt a korai virágzást hogyan tarolja le egyetlen fagyos éjszaka. A lírai sorokat két lapos, moralizáló strófa zárja le, melyekben inti a fiatal leányokat a korai virágzástól.

A lapnak ugyanez a száma kezdi meg *A selyem kokárda* c. elbeszélés közlését, mely jóval terjedelmesebb és igényesebb az eddigieknél, bár nem sikerültebb azoknál a kis elbeszéléseknél, melyeknek alapjául részben vagy egészben az író életrajzi adatai szolgáltak. *A selyem kokárda* cselekménye 1848-ban játszódik le egy vidéki kastélyban, hol Potymándy báró saját gyermekeivel együtt neveli polgári származású feleségének árva kis rokonát. Az arisztokrata gyermekek lenézik és sértegetik a szegény rokont. A báró születésnapjára a kis Vilma nemzeti kokárdát hímez gyámjának, „Éljen a haza, a szabadság és függetlenség!” felirattal.

Egy éjszaka honvédek hatolnak be a kastélyba egy osztrák kém üldözése közben. A bárót, ki viselkedésével gyanút kelt maga iránt, letartóztatják és megmotozzák. Motozás közben azonban megtalálják erszényében a kokárdát, és örömmel üdvözlik őt mint jó hazafit, aki a forradalom oldalán áll. A báró, ki eddig nem tudta megtalálni helyét a forradalom és a reakció között, végre a forradalom mellett dönt.

Témaválasztás szempontjából kétségtelen haladást mutat ez az elbeszélés az eddigiekkel szemben, abban is fejlődést mutat, hogy az író alakjait most már bonyolultabb mese középpontjába meri állítani, cselekményt szöveg, fordulatosságra törekszik. De *A selyem kokárda* alakjainak jellemzéséből hiányoznak azok a reális vonások, melyek korábbi írásaiban itt-ott már fel-fel-villannak, jelezve az író fejlődésének irányát. S bár *A selyem kokárda* szerkesztésben felülmúlja Mikszáthnak eddigi elbeszéléseit, mégsem ér fel azokkal a jóízűen előadott, humoros apróságokkal, amelyek ebben az időben már egyengetik a fiatal, kezdő író útját a népszerűség felé.

Az *Anyám, ne engedj!* c. „beszélyke” az író szomorú személyes élményének köszönheti eredetét. Az 1873. évi kolerajárvány keserves emlékeit próbálta benne Mikszáth művészi formába önteni. Az elbeszélés Jókai stílusában írt lírai mondatokkal kezdődik, azt a sötét hangulatot igyekszik festeni, melyet szülőfalujában tett szomorú látogatása keltett az íróban, ki a járványban édesanyját veszítette el. Az elbeszélés balladai hangon elmesélt cselekménye röviden egy parasztasszonyról szól, ki beteg gyermekét különös módon megmenti a haláltól (zsineggel elköttözi a kisleány lábait, hogy a halálos görcs ne tudjon szívéig hatolni), azonban később ő maga esik a halálos nyavalyába. A szegény kislány, kinek végig kell néznie anyja haláltusáját, látva megmerevedni hűlő testét, rémülten kapaszkodik édesanyja nyakába és felsikolt: „Anyám, ne engedj!” Mire az anya, kit az orvos már halottnak minősített, magához szorítja gyermekét és föléje hajolva reá lehel a halálos kört, mely aztán a gyermeket is elragadja.

Mikszáth több művében is megörökíti az 1873-as kolerajárvány szörnyű emlékét, megérkezését a szülői házba, hol már csak öccsét találja életben és Mihály kocsist, aki az író szeme láttára lehel a lelkét. A *jekete asszony* c. írásában még akkoriban megörökítette gyászos benyomásait, amikor Szklabonyáról visszaköltözött a fővárosba fiatal feleségével, bár a novella, miután végigjárta a pesti szerkesztőségek zsákutcáit, végül is a Nógrádi Lapok 1874-i karácsonyi számában látott napvilágot (Mikszáth Kálmánné visszaemlékezései). Ebből az élményből született az *Anyám, ne engedj!* c. elbeszélés is, néhány évvel későbbben, de el nem

érve A fekete asszony művészi hatását. Ami mégis érdekessé teszi számunkra Mikszáthnak ezt az írását, a balladás hang, mely már sok helyen előlegezi nekünk a későbbi nagy stílusztát, a nyelv utolérhetetlen művészetét. Itt találkozunk először a Mikszáth stílusára olyan jellemző ritmikus részekkel: „Szegény özvegy asszony, kije haldokolhat? Szegény özvegy asszony, jaj de boldog asszony, hogy kit úgy szeretett, férje már rég meghalt.” Másik helyen: „Hiszen nekem adtad, enyim, csak az enyim! Ne tépd ki szívemből szívemnek közepét, nem is vagy te Isten, ha ilyent tehetnél!” S végül a gyermek utolsó, kétségbeesett kiáltása: „Anyám, édesanyám, ne engedj magadtól!”

A „hagyma” c. rajz a diákéletből veszi tárgyát, realiztikus eszközökkel ábrázolja azt a hatást, amit az apa ajándéku adott, ormótlan zsebórája tett a diákgyerek életének alakulására. Az óra végigkíséri a novella hőseit diákévein, óvja s kedvezően formálja a gyermek lelkét. Mikor azonban a fiatalember megválnak az apai ajándéktól, egyszerre elhagyja a szerencse is, mely idáig hűségesen kísérte őt. A „hagyma”-t Mikszáth ifjúsági írásai között a legsikerültebbek közé lehet számítani. Jelentkeznek már benne az író ábrázolásmódjának későbbi sajátosságai, többek között a reális és misztikus elemeknek összefonódása, egybejárása a cselekmény bonyolításában.

A Hasznos Mulattató 1877. június 10-i száma Mikszáthnak három írását közli. Saját neve alatt adja ki a *Legjobb a közép út* c. rajzot, mely az eddigieknél jóval fejlettebb eszközökkel két tipikus alakot mutat be: a pazarlót és fősvényt. Mind a kettő iskolatársa volt az írónak, kikkel évekkkel később találkozik ismét. Egyik iskolatársa Edus, ki úgy él, mint egy kiskirály, míg elörszobája tele van hitelezővel, másik: Laci, a körorvos, ki vagyonos ember létre tengődik, mint egy nyomorult koldus. Mindkét figura felbukkan Mikszáthnak későbbi műveiben. A *Játum gyermeke* c. novella (1882) hőse, a megrögzött csavargó, Nalácsi Gyuri szemmeláthatóan egyazon modell után készült, mint a pazarló Edus, hiszen csaknem szó szerint megegyező dialógust folytat az író hőseivel a két novellában arról, hogy miért színik huszonhárom krajcáros szívat, amikor minden okuk megvolna a takarékoskodásra. De míg az 1877-es novellában még főúri lakásában, éppen csak a tönk szélén ábrázolja hőseit, A *Játum gyermeké*-ben mint gyógyíthatatlanul züllött figurát rajzolja, merészen és érdekesen, már a remekíró klasszikus eszközeivel.

A fősvény körorvos körvonalait is könnyű felismernünk néhány évvel később *Ft. Kubcsik plebános úr* alakjában, ki fényesen berendezett lakásának konyhájában vacsorál s ha hintóba ül, csupa rettegés, hogy a hintó rugója eltörik, vagy a zápor megáztatja az ülés drága szövetét (Az igazi humoristák).

A Hasznos Mulattatónak ugyanaz a száma, melyben a *Legjobb a közép út* c. rajz megjelent, verset is közöl Mikszáthtól Gyarmati aláírással, *Rossz tanuló a vizsga előtt* címmel. Négy szakaszból álló tréfás költemény, melyben a diák saját fejét aposztrófálja, kérve, hogy ne hagyja őt cserben a vizsga félelmetes napján. Ünnepelesen fogadja, hogy a jövőben jobban meg fogja becsülni.

A K. betűvel tartalomjegyzékben M. K.-val jelzett, *Török katona levele anyjához* c. költeményt csak valószínűségi alapon soroltuk Mikszáth Kálmán írásai közé. Hogy ő a szerzője a költeménynek, a bevezető sorainkban említett okokon kívül még az is támogatja, hogy Mikszáth ezekben a napokban (1877. június) lett munkatársa a Budapesti Napilapnak, miután másfél éven át, amióta a Magyar Néplap-tól „egyéb elfoglaltsága” miatt 1875 decemberében megvált, tudomásunk szerint a két ifjúsági lapon kívül más lap kötelékében nem állt. Most, mint egy napilap munkatársa, ismét belekerült a napi politika áramlásába, melynek akkor a török—oros háború szolgáltatót legizgalmasabb anyagot. Mikszáth nem csupán mint újságíró kísérte figyelemmel napról-napra megjelenő cikkeiben ennek a háborúnak fejleményeit, hanem mint költő, ebben a költeményben reagált a külpolitikai eseményekre. A költemény hét hatsoros szakaszból álló népies hangú románc, melyben a török vitéz anyjának panaszkolja nehéz sorsát s azzal a hittel megy a csatába, hogy kiömlő véréből egykor majd szabadság sarjad.

Mikszáthnak a Budapesti Napilap-hoz való belépése után fokozatosan gyengülnek az ifjúsági lapokkal való kapcsolatai. A júniusi-júliusi számokban még sűrűn találkozunk írásai-val, ezen túl azonban mindössze egy-egy hosszabb novellája jelenik meg a Hasznos Mulattatóban, illetőleg a Lányok Lapjában. A Hasznos Mulattató 1878-as évfolyamának januári számai még közölnék tőle egy elbeszélést két folytatásban s ugyanezen év szeptemberében a Hasznos Mulattató újra közli a Lányok Lapjában már korábban megjelent *Anyám ne engedj!* c. írást Az *anya szerelme* címen, azután egy időre megszakad a kapcsolata Dolinay Gyula lapjaival, s csak három évvel később, Szegedről visszatérve lép ismét az ifjúsági lapok munkatársai közé.

A *Valaki mindig lát* c. elbeszélés a Lányok Lapjában jelent meg 1877 júniusában. Egy leányiskola két legjobb tanulójának versengéséről szól az elsőséget, melyet egy nagylelkű adakozó gazdagon akar megjutalmazni. Tehetségben, szorgalomban, erkölcsökben a többi

felett kimagasló két kisleány elsőbbségéről maga a tanító sem tud dönteni s végül az osztálytársakra bízta, hogy ítéljék meg, kettejük közül melyik méltóbb a jutalomra. A leányok titkos szavazással döntenek két társuk sorsáról, a szavazatok megszámlálásánál azonban kiderül, hogy Fenyéri Irma, az özvegy tanítóné leánykája önmagára szavazott, míg a másik kisleány ellenfelére adta le szavazatát s ezzel tanúságot tett arról, hogy ő méltóbb a jutalomra, mert akkor is igazságos, ha ezt senki se látja és nem írhatja javára. A novellában itt-ott felcsillannak Mikszáth kitűnő írói tulajdonságai, bár nem mindenütt tudnak áthatolni a „hivatalból” ifjúsági író pedantériáján. Érdemes megemlítenünk, hogy itt fordul elő először *Az öreg Dankó bácsi* c. kitűnő novellában végső formába öntött motívum Pálffy Móric gróf iskolalátogatásáról, mely alkalomból Fenyéri Irma (ott a rebellis szellemű Kamuti Pali) a kormányzóknak arra a kérdésére, hogy mit szeret legjobban az oroszlan, ezt feleli: a szabadságot.

Mikszáth írói fejlődésének még egy állomásán, 1881-ben ismét feldolgozza ezt az elemet *A kormányzó úr iskolalátogatása* c. hosszabb elbeszélésében, mely ugyancsak a Hasznos Mulattatóban lát napvilágot.

A Lányok Lapjában még két elbeszélés jelent meg ebben az évben Mikszáth tollából: *Nemes szív fent és alatt* és *Egy fehér rózsza története* címen. Érzelmes történetkéik szegény kisleányokról, könyörületes szívű gazdag úrinőkről, pontosan abból a műfajból, melyről egy korábbi írásában így írt Mikszáth Kálmán: „Olyan egyformák, hogy lehetetlen rájuk nem unni. Az elejéből nyomban ki lehet találni a végét. Háládatos, jószívű fiúk és kisleányok szerepelnek ezekben, kik sok kalandon keresztül menve, mert jók voltak, gazdagok, boldogok lesznek, a rosszak pedig megbüntettek”. (*Az első hosszú ruha.*) Sajnos, ezekben a fiatal lányoknak szánt novellákban ő maga esik bele azokba a hibákba, melyeket a fent idézett sorokban ironikusan felsorol. A *Nemes szív fent és alatt* c. novellában egy kegyes bárónő örökbefogad egy árva kisleányt, ki a Király utca sarkán virágot s gyufát árul, azért, hogy megjutalmazza jószívűségét. A másik novella, *Egy fehér rózsza története*-nek hőse egy kertész árvája, ki anyja sírjára viszi a kert legszebb fehér rózsáját. Ezért megharagszik rá a grófnő, ki egyetlen leányának első báljára szánta a virágot. Később mégis megbocsát a lánynak, sőt magához is veszi, majd később férjhezadja a saját kertészhöz. E novella rövidebb, francia környezetbe átültetett változata megjelent a Petőfi Társaság Lapjai 1877. évfolyamában Mari rózsái címen is.

A *Vizgálatok után* c. elbeszélés a Hasznos Mulattatóban jelent meg. Kulai Matyiról szól, a szegény parasztfiúról, ki első tanulója volt az iskolának, mégsem tanulhatott tovább szülei szegénysége miatt. Matyinak sok szívfájdalmat okoz, hogy otthon kell maradnia mezei munkára, s csak akkor nyugszik bele sorsába, amikor jó tanítója levelet nyújt át neki a következő szöveggel: „Minden pálya dicső, ha belőle hazádra derül fény. Ha jó paraszt fogsz tudni lenni, éppen oly nemesen és dicsőn töltöd be rendeltetésedet, mintha esztergomi érsek lettél volna. Minden pálya nagy, csak azok kicsinyek és hitványak, akik nem képesek betölteni. Ezt én mondom neked, lelked kimívelője, legjobb akaród, egykori tanítód, Garay Máté.”

Ez bizony elég sovány vizsgatétlenség és tehetséges gyerek számára, ki tanulni szeretne, de Kulai Matyi mégis megnyugszik benne és attól kezdve minden erejét az eddig lenézett paraszti munkába adja. Minsokára mintagazda lesz belőle s a falu köztisztelőben álló bírāja.

Mikszáth Kálmán a Hasznos Mulattatóban megjelent utolsó verse, a Gyarmati álnévvel jelzett *Vakációra*. Itt válik szembevetővé, hogy míg prózai művei lassú, de állandó fejlődést mutatnak s már-már elárulják a nagy realista író kibontakozó képességeit, versei egyre jobban lemaradnak, nemcsak prózája mögött, hanem az ifjúsági lap egy-egy ügyesebben verselő poétáckájá mögött is. A kamaszkori hév, mely korábbi költeményeit még fűtötte, itt már teljesen elapadt, józan, lapos, prózai páros-rímű tizenkettesekben osztogat megszívlelendő tanácsokat az ifjúságnak arról, hogy jól használják ki idejüket, és ne vágyakozzanak ki idejekorán az életbe, mert az százzorta nehezebb feladatokkal fogja őket megterhelni.

Bár ezek a sorok kétségbevonhatatlanul az író tulajdon érzelmeit fejezik ki, nem úgy, mint balladáik, melyek csupán korábbi irodalmi olvasmányainak utánérzési, mégis hideg, száraz, oktató hangjakkal, döccenő ritmusaikkal, nehézkes rímeikkel sokkal kevésbé fejezik ki Mikszáth líráját, mint gyermekkorának élményeiből táplálkozó elbeszéléseinek bármelyike ebből az időszakból. Nyilván ő maga is felismerte versében és egyszersmind önmagában is a költői ihlet elégtelenségét s ezzel a versével búcsút mondott a versírásnak, csupán a Vahot Imrével kötött fogadásból vesz még egyszer tollat a kezébe azzal a szándékkal, hogy rimes sorokban légyottra hívja Borcsát, a szép korcsmáros-leányt.

Ettől az időtől kezdve már különben is gyérebben jelennek meg írásai—Dolinay Gyula lapjaiban, mert 1877 júniusától a Budapesti Napilapnak munkatársa s az „angusta pauper-tas” már nem kényszeríti arra, hogy az ifjúsági lapokba írjon.

1877 szeptemberében jelenik meg a Hasznos Mulattatóban *A putnoki Pajkos* c. novellája, mely Mikszáth legjobban sikerült ifjúsági írásai közé tartozik kebből az időszakból, s melyet a napi politika eseményei hívtak életre, ti. a török—orosz háború, melynek híreivel azokban a hónapokban tele voltak a napilapok, folyóiratok, s melyek iránt Mikszáth is szenvedélyesen érdek-

lődött. A novella bevezető soraiban elmondja, hogy két újságcikk hatására fogott elbeszélé-
sének megírásához: az egyikben arról olvasott, hogy novellája hőségnek, Pajkosnak valami
késői leszármazottja bőkezű adománnyal segítette a háború károsultjait, a másik pedig arról
adott hírt, hogy egy Muszur nevű ifjú, mint önkéntes, részt vett az oroszok elleni háborúban.

Muszur pasa szőrnűy rettegésben tartja Putnok polgárságát és annak egész környékét
kegyetlen rendelkezéseivel. Sanyargatja, kínozza a város polgárságát, hatalmas adókat szed
be rajtuk és lehetetlen követelésekkel zaklatja őket. A földesurat, Balassa Imrét is kikergette
kastélyából és ő maga költözött oda, míg a Balassa-család a város végén húzódik meg egy
szerény kis udvarházban. A ház féltve őrzött kis virága, Borbála, súlyosan megbetegszik és
betegségében egyre csak azt emlegeti, hogy nyomban meggyógyulna, ha egy kis cseresznyét
ehetne. Hiszen van cseresznye a putnoki kastély üvegházában, éppen most érik rajta a
cseresznye, de hát ki menjen el a basához érte? Végre is Pajkos Imrét küldik el, Pajkos Márton
szücsmester, egykori városi tanácsnok fiát. Az öreg Pajkost Muszur basa végeztette ki, mert
nem tudta teljesíteni lehetetlen parancsát. Muszur pasa, mikor meghallja a fiatalember
kérését, rögtön deresre húzhatja és huszonötöt vágat rá a vakmerő kívánságért. Hiszen ő a
császárnak akar kedveskedni a koránérő cseresznyével, Sztabulban.

Pajkos Imre azonban nem mond le szándékáról, sőt megfogadja, hogy visszafizet még
a töröknek. Sikerül belopóznia az üvegházba és megszédni cseresznyével a tarisznyáját, de
amikor távozni készül, váratlanul belép Muszur basa kíséretével. A fiú elbűjíti a növények kö-
zött s úgy várja a fejleményeket. Muszur basa hamarosan elküldi embereit és levetkőzik, hogy
megfürödjön az üvegház fürdőmedencéjében. Ekkor veszi észre a fiatal legényt, de nincs ér-
kezése lármát csapni, mert Imre egy pillanat alatt reáveti magát, száját betömi kendővel s
öt magát bedugja egy zsákba. Míg az örök hűségesen strázsálnak a kapu előtt, ő a hátsó ki-
járaton, melynek kulcsát Muszur zsebében megtalálta, kilopja a basát a házból, s viszi egyene-
sen Balassa Imre házába. A vezér nélkül maradt törökök megrémülve menekülnek a városból,
a magára maradt Muszur pedig töredelmesen szánja-bánja minden bűnét és életéért könyörög.
Balassa Imre nagylelkűen megkegyelmez neki, de továbbra is fogságában tartja, míg annyira
meg nem szelidül a vérengző Muszur, hogy nem is kíván többé visszamenni török testvéreihez.

A *putnoki Pajkos* c. novellában végre minden együtt van ahhoz, hogy jó, élvezetes
olvasmányt kaphassanak a Hasznos Mulattató olvasói: fordulatos mese, érdekes jellemek,
jó előadás, s a mikszáthi humor festi alá a történetet.

Az 1878. esztendőben még egy novellát ír Mikszáth a Hasznos Mulattató számára,
Egy árva története címen, ez azonban nem veszi fel a versenyt az előbbi elbeszéléssel. Könnyeztető
történet egy árva gyerekről, ki karácsony éjjelén álmában a mennyországban jár szüleinél. Köz-
ben megcsik rajta a gazdag molnárné szíve és magához veszi a szegény kisfiút. Ez is olyan törté-
net, mely ifjúsági elbeszélésekben igen gyakran, az életben azonban a legritkábban fordul elő.

Az elbeszélésnek egyetlen érdekessége, hogy írója akarva vagy akaratlan Andersenből
átvett motívumokkal dolgozza fel a már röviden vázolt témát, különösképpen A gyufaárus
kisleány. A paradicsom kertje és Az anya története c. Andersen-mesék elemei csillannak ki
lépten-nyomon az egyszerű és a cselkeményből.

Ez az elbeszélés az utolsó, melyet Mikszáth a Hasznos Mulattató számára írt Szegedre
költözése előtt; körülbelül ezzel egyidőben jelennek meg a Fővárosi Lapok-ban is utolsó írásai.
1878 februárjában eltűnik szemünk elől s félesztendő szünet után ugyanezen év augusztusában
találkozunk vele ismét mint a Szegedi Napló munkatársával. Még ugyan jelenik meg írása ez év fo-
lyamán a Hasznos Mulattató-ban (*Az anya szerelme* c. elbeszélés, mely már régebben napvilágot
látott a Lányok Lapjában), de hosszabb időre megszűnik kapcsolata az ifjúsági lapokkal.

1880 utolsó napjaiban tér vissza Mikszáth Szegedről és nem sokkal ezután ismét felveszi
a kapcsolatot Dolinay Gyula lapjaival. A március 13-i számban *A legjobb diák* c. „rajz” alatt
már újra találkozunk Mikszáth Kálmán nevével. Ebben a kis elbeszélésben váratlanul egy új,
Mikszáth topan a Hasznos Mulattató ifjú olvasói elé, ki kitűnő humorral ábrázolja a rossz,
garázda diákot, kinek apja, anyja egymás háta megett küldözgeti a pénzt. Ez annyira meghatja
a könnyelmű fiút, hogy felhagy a léha életmóddal és derék, szorgalmas diák lesz belőle. Talán
nem tévedünk nagyot, ha a korhely diák alakjában magát az író gyanítjuk, ki diák korában
ugyancsak elég gondot okozott szüleinek könnyelmű viselkedésével, akit talán ugyanígy látott
el zsebpénzre a szigorú Mikszáth János úr és szelídelelkű felesége egymás háta megett. Erre
az életrajzi háttérre utalnak a novella hőségnek Mari húga, valamint Miska kocsis személye is.

A *Kenyérharc* c. kis zsáner egy rajzhoz készült szöveg. Kis csavargó-gyerekről szól,
kit elkergetnek a mérges kofák. Szegény fiú a kutya ételét is megenné már, de a kutya gazdája
még ezt is sajnálja tőle.

Mint ebből a rövid vázlatból is kitűnik, ez az írás már nem a könyörület szívű bárónék-
ról szól, kik magukhoz veszik a szegény árvákat, hanem a szívtelen gazdagokról, kik kegyetlenül
elkergetik küszöbükre az éhező szegényeket. Az író szemét már nem kódósítik el kétes értékű
irodalmi példák, az élet kemény iskolája megélesítette látását, megkeményítette szavát.

A *Lányok Lapja*-ban ugyan még megjelenik tőle néhány „beszélyke” a régi műfajból: *Két rózsabimbó története*, *A vásárja*, *A kis ablak a mennyrországból* és *A csatakép* című, de ugyanakkor a Hasznos Mulattatóban közölt két nagyobb elbeszélése, a *Kis Andris csizmái* és *A kormányzó úr iskolalátogatása*, már komoly, igényes írások, melyek kisebb-nagyobb változtatásokkal mint legjobb írásai ismereteseek előttünk.

A *Kormányzó úr iskolalátogatása* c. elbeszélés témáját már egy korábbi írásában is feldolgozta Mikszáth, *Az öreg Dankó bácsi* c. novellában, mely három évvel korábban jelent meg a Petőfi Társaság *Lapja*-ban. Az elbeszélés tárgyát diákkorának egy epizódja szolgáltatta, a fekete-sárga Pálffy Mór gróf látogatása Selmecebányán, 1863-ban. A császári tisztviselő az evangélikus gimnáziumba is ellátogatott, hogy meggyőződjék, vajon az iskola szelleme megfelel-e annak a németesítő politikának, melyet az uralkodó a legyőzött Magyarországon folytatott. A novella ismertetésének folyamán azokat a mozzanatokat kívánjuk csupán tárgyalni, melyek eltérnek az azonos tárgyú *Az öreg Dankó bácsi* c. korábban is ismert elbeszéléstől.

Az elbeszélés bevezetésképpen elmeséli az író, hogy az egyik nagytitiszteletű professzor a solferinói csata után levétette a falról a Monarchia térképét, azzal a megjegyzéssel, hogy „Ez a mappa, fiúk, már nem ér semmit”. A diákok a maguk módján úgy reagálnak a csatavesztés hírére, hogy egy szép napon elhatározzák, hogy nem járnak el többé a német órákra, s kérvényt is adnak be a tanári testülethez ebben az ügyben. A diákok kérésére Berkes Ferenc tanár úr válaszol, mégpedig olyan értelemben, hogyha a tanév végéig, vagyis július 26-ig sikerül minden németet kikergetni Európából, ők — mármint az iskola tanárai — is elengedik a fiúknak a német nyelv tanulását. Ellenkező esetben azonban kénytelenek lesznek megbuktatni a gyerekeket, akik nem járnak el a német órákra.

A térkép-epizód ismeretes a Mikszáth-olvasók előtt *Az új büntető-kódex* c. novellából. Hőse itt Mikszáth rimaszombati osztályfőnöke, Szeremley tanár úr, ki egy földrajzi órán ezekkel a szavakkal lépett fel a katedrára:

— Nem ér semmit, amit idáig magyaráztam! A csizma nagyobb lett, gyerekek!

A német nyelvvel kapcsolatos anekdotát egy Kamuti Pali nevű osztálytárs személyéhez fűzi *Az öreg Dankó bácsi* c. novellában olyanformán, hogy Kamuti Pali jelenti ki Szeremley tanár úrnak, hogy ő most már nem tanul tovább németül. Egyébként a jelenet ugyanúgy folyik le, mint a Hasznos Mulattatóbeli változatban.

A *kormányzó úr iskolalátogatása* c. elbeszélésben a kis bevezetés után elmondja az író, hogy egy napon tisztára seprik az iskola udvarát s Dankó bácsi, a pedellus, elbeszéli a gyerekeknek, hogy a kormányzó úr jelentette be látogatását. Lázás izgalom vesz erőt a tanárokon, az igazgató hazaküldi a fiúkat, hogy mosakodjanak meg, vegyenek tiszta ruhát, Berkes tanár úr pedig kioktatja őket, hogy „okosan” feleljenek a magas vendég kérdéseire. Eképpen felkészülve várják a tanárok és diákok a látogatást. Azonban az óra már a tizenkettőt is elűtötte és a kormányzó úrnak se híre se hamva: A tanár urak kezdik türelmüket veszíteni és sorba hazaszökösnek ebédelni, az öreg pedellusra bízva az iskolát, ki a kapuban strázzál, s ha valamit észrevesz, azonnal értesíti majd a testület tagjait. A hosszú várakozás alatt az osztályokban természetesen felbomlik a rend, a fiúk egymás hegyin-hátán hemperegnek s ordítanak, ahogyan a torkukon kifér. A legnagyobb felfordulás közepette lép be a főúri vendég kíséretével. Hórihorgas alakján lötyög a ruha, arca fanyar, szeme bágyadt. Ezzel végződik az elbeszélés első része s kezdődik a második, mely *Az átprofesszor* alcímét viseli.

Ezidáig a történet menete nagyjából megegyezik az általánosan ismert feldolgozással. A már említett apró eltérések mellett megemlíthetjük még Pálffy gróf személyleírását *Az öreg Dankó bácsi*-ban: „... Magas, száraz ember volt, arisztokratikus arccal, végtelenül hosszú lábakkal és kezekkel.” A „fanyar” arcot a másik kidolgozásban a tanár úr ölti fel, midőn bejelenti, hogy milyen „szerencse” érte az intézetet és jelentőségteljesen figyelmezteti a diákokat, hogy a kormányzó kérdéseire „okosan” válaszoljanak.

Az 1881-es változatban Dankó bácsi szinte csak epizód-szereplőként jelenik meg, míg amott ő áll a mese középpontjában.

Az elbeszélés második része azzal kezdődik, hogy Dankó bácsi felfigyel a hirtelen támadt csendre és benyit az osztályba. Legnagyobb meglepetésére ott találja a kormányzó urat kíséretével.

„Semmi szónoklat, semmi beszéd, kedves tanár úr! Nem szeretem az efféléket!” — ezekkel a szavakkal fogadja Pálffy gróf az öreget, amiből az rögtön észreveszi, hogy a kormányzó az iskola tanárának nézi őt.

A főúr elsőnek egy Lengyel György nevű tanulót szólít fel azzal a kérdéssel, hogy mikor uralkodott Lipót császár? (A másik változatban Rákóczi-ról kérdezi.) A fiú szörül-szóra elhadarja a tankönyv szavait s befejezi azzal, hogy az ónodí országgyűlés megfosztja a tróntól a Habsburgokat. Ekkor belevág a kormányzó:

— Ki merete ezt cselekedni?

— A lázadó Rákóczi.

Pálffy gróf megdicséri a fiút, Dankó bácsinak pedig megígéri, hogy kitüntetésre terjeszti fel. A kísérlet helybeli tagjai ugyan felismerik a félreértést, de nem merik a gróftól felvilágosítani. Változatunkban ezután a jelenet után Pálffy felszólítja a diákokat, hogy lépjenek elő azok, akik a német nyelvet szeretik. Az egész osztály feláll, egyetlen fiú kivételével, s ez a fiú Dankó bácsi tulajdon gyermeke.

A botrány azonban még mindig nem tör ki. A gróf az ülve maradt gyereket felszólítja, hogy beszéljen néki az oroszlánról. A kis Dankó elfújja sorjában, amit állattan órákon az oroszlánról tanult, a gróf úr azonban megakasztja őt egy újabb kérdéssel:

— Mit szeret az oroszlán?

Mire a felelet:

— A szabadságot!

A kormányzó még ezt is lenyeli s az osztály felé fordulva megkérdezi:

— Ki akar katona lenni?

A kérdésre azonban csak egy gyerek áll fel, ismét Lengyel Gyuri, mire a többiek ezt súgják egymásnak:

— Labanc.

Itt végre kitör a botrány, a kormányzó dühösen lehordja Dankót:

— Micsoda szellem ez itt? Ön vadakat, tigriseket nevel itt! Hogy hívják azt a fekete gazembert ott? Hadd írjam fel a nevét! Hallja maga professor! Maga nem érti a szakmáját, én magát vasra fogom veretni!

Erre végül is kiadja magát az ál-professor:

— Nem a professor az oka, hanem én! Az én fiam!

Mire a kormányzó leforrázva kimegy, kint elneveti magát és így szól a megszeppent pedellushoz:

— Mondja meg a tanároknak, meg voltam elégedve. Mi az újság erre felé?

S erre a felelet, a Mikszáth-anekdótákból jól ismert: „Szedik az adót, kegyelmes uram!”

Az *öreg Dankó bácsi*-ban Kamuti Pali felelete robbantja ki a botrányt. A kegyelmes úr ott is az öreg Dankót vonja felelősségre a rebellis kijelentésért, mire Dankó leleplezi magát, hogy bajba ne keveredjék ömiatta a derék professor úr. Azonban itt nem a fia, hanem kosztos diákja a renitens Kamuti, akibe ő oltogatta a kuruc szellemet.

A tábornagy ezek után elmenekül a kínos jelenet színhelyéről, s a cselekmény ezzel be is fejeződik az 1878-as változatban, míg a Hasznos Mulattató-beli novellában a kegyes lelkű főúr felemeli Dankó fizetését és dicséretben is részesíti őt. A labanc-nak nevezett Lengyelt ugyancsak dicséretben részesítik, sőt meg is jutalmazták, míg a rebellis Dankó Miklóst leszidják és karcerbe küldik. De miután Lengyel kiment az osztályból, a professor úr így szól a kis Dankó gyerekekhez:

— Az a másik a gazember, édes fiam. Hanem azért te fogsz elmenni a karcerbe. A feleségem pecsenyét süttöt számodra, ott fogod találni.

A harmadik rész (a Hasznos Mulattató-ban tévesen IV. résznek feltüntetve) címe: *A kuruc meg a labanc sorsa*. Ebben a részben az író tovább szövi a két fiú történetét. Dankó Miklósból idők folyamán képviselő lesz, Lengyel beáll a császári hadseregbe katonának. Az osztály tízéves találkozásán Lengyel nem jelenik meg. Megtudják róla, hogy kilépett a hadseregből, hivatalnok lett belőle s az idő elsöpörte. Bécsben nem törődtek vele, lassan elzüllött. Dankó Bécsben találkozott össze vele, a találkozáskor Lengyel spiclinek hazudja magát, mert szégyenli rongyos ruháját.

A cselekmény tehát lényegileg itt is lezárult a második résszel, az utolsó rész csak afféle epilógus, az író lemondott a mese továbbszövéseiről, csupán vázlatos kipillantást nyújt a két fiú sorsára.

A két novella meséje lényegében azonos, csak a feldolgozásban mutatkoznak különbségek. A Hasznos Mulattató-beli változása jóval terjedelmesebb, bőbeszédűbb, az előzményeket részletesen adja elő s magát a központi cselekményt is több mozzanattól fűzi össze. Az 1878-as változat rövidebb, tömörebb, a lényeges dolgokat állítja erősebb megvilágításba, a mellékéseket néhány könnyed mondattal érinti csupán, fokozatosan építi fel a cselekményt, a legerősebb hatású mozzanatot hagyva legutoljára, tudatos ökonomiával egyszerűsítve a történetet, csattanónak hagyva a megnövekedett önérzetű vén huszár fölényes megjegyzését.

Az alakok jellemzése lényeges vonásokban a mi változatunkban is hasonló, a fanyarul előkelő labanc főúr, az öreg pedellus, aki ügyesen feltalálja magát a professor szerepében, itt is, ott is megtalálható, azonban az 1881-es változatban a motiváció vázlatosabb, a főhős alakja kevésbé plasztikus, mint a korábbiiban, hol Dankó bácsi kiszolgált huszárként szerepel s ezt nem kis önérzettel vágja szemébe a fekete-sárga excellenciásnak.

A Hasznos Mulattató-beli novellában a kuruc és a labanc temperamentum nyilatkozik meg Dankó Miklós és Lengyel Gyuri személyén keresztül, kissé sémaszerű egyszerűségben, Az *öreg Dankó bácsi*-ban bonyolultabb helyzetekre, finoman árnyalt lelkiállapotokra épül az

elbeszélés : a gyerekek nem árulják el magukat a kormányzó úrnak, a tanáruk iránti szeretet, hazafias önérzet, a császári hivatalnokkal szembeni gyűlölet és okos számítás pilléreire van felépítve a novella döntő jelenete.

A leglényegesebb különbség azonban a két elbeszélés között az előadásban van. A mikszáthi fordulatok itt is, ott is felbukkannak, de a cselekmény itt nem tud feloldódni a mikszáthi humorban, mely ízet-savát adja az alapjában véve egyszerű bonyodalalmú novellának.

A két elbeszélés gondos összehasonlítása alapján az a feltevés merül fel az olvasóban, mintha az 1881-ben, a Hasznos Mulattatóban közölt változat volna a korábbi, kezdetlegesebb. Ezt az író évekkel előbb süllyeszthette íróasztala fiókjába s később, mint azt egyéb kézírataival is megtette, ismét előkereste, amikor az ifjúsági lap kéziratot kért tőle. Bár ebben az évben, sőt még a következőben is, jelennek meg tőle novellák Dolinay lapjaiban, látszik, hogy nem fontos már számára a két ifjúsági folyóirat nyilvánossága, hiszen akkor már az Ország Világnak segédszerkesztője. A Szegedi Napló továbbra is közli kézíratait s hamarosan a Pesti Hírlap is munkatársai közé sorozza. Már sajtó alatt a *Tót atyafiak* c. novelláskötete s csupán néhány hónap választja el attól, hogy mint híres, elismert író, új kötetrel, az utólérhetetlen *Jó palócok*-kal lépjen a nyilvánosság elé.

A Hasznos Mulattató május 8-i száma nagyszerű meglepetést hoz a lap fiatal olvasóinak : egy valódi remekmű jelenik meg benne Mikszáth Kálmán tollából, melyben az idáig elég lassan bontakozó író egyszerre megmutatkozik tehetsége teljes ragyogásában. Ebben a számban jelenik meg a *kis Andris csizmái* c. elbeszélés, mely jelentéktelen eltéréssel azonos a *Jó palócok* c. kötetben kb. félévvel később megjelenő *Kis csizmák* c. elbeszéléssel. Ebben az évben más írása már nem is jön a lapban, csak a testvérlap közöl tőle négy novellát, melyek azonban nem érik el a *kis Andris csizmái*-nak színvonalát.

A *vásárjia* c. „rajz” színhelye, ugyanúgy, mint az előbbi novelláé, a Palócföld, alakjai közeli rokonai a *Jó palócok*-nak. Talán ezt a kis művet is a kötetbe szánta Mikszáth, de végül nem találta a többivel egyenrangúnak s ezért megelégedett az ifjúsági lapban való közlésével.

A történet hőse a kis Mariska, ki anya nélkül nevelkedik özvegy apja házában, mert Máthé János uram nem akar mostohát hozni a házhoz. Mikor azonban a kisleány megbetegszik, mégis kénytelen hívni valakit Mariska ápolására. Mariskának az a kívánsága, hogy Rózsa néni, egy fiatal özvegyasszony ápolja őt, és hamarosan ki is gyógyul betegségéből a derék fiatalasszony keze alatt. Nemsokára ezután Máthé uram a vásárba indul és megkérdezi leánykáját, mit hozzon neki vásárfiának, mire Mariska a fülébe súgja, hogy ő anyát szeretne magának, aki gondját viselje, még pedig nem más, mint a kedves Rózsa nénit. A kívánság szerencsésen találkozik Máthé János hajlandóságával, és nemsokára beköltözik a házba az újasszony, Mariska öröme.

A novellában érezzük már azt a csodálatos levegőt, ami a többi palóc novellából árad, de a mese kezdetleges, írója még nem tud megszabadulni korábbi ifjúsági novelláinak édeskés érzelmességétől.

A *Két rózsabimbó története* az író szegedi árvizi emlékeiből született meg. Két kis leánykáról szól, kiket a megáradt Tisza ágyastul ragadott ki a házból s kiket két jólelkű család fogadott házába. Az egyiket egy rimaszombati egyszerű gazdálkodó vette magához, másikat a szolgabíró vállalta el és magával vitte Pestre, hogy ott saját kislányával együtt neveltesse. Később a gyermekek nagypapja felkeresi mindkét unokáját. A paraszt családnál nevelkedő Juliskát ott hagyja a derék rimaszombati családnál, Mariskát azonban, kit a szolgabíró házában kisasszonynak nevelnek, hazaviszi Szegedre.

A szegedi árvíz idején sok hasonló dolog eshetett meg, sok kis gyermek veszíthette el hajlékát, szüleit, s amint Mikszáth más írásaiból is kitűnik, sok kis hajótörött talált otthonra és szülőkre idegen emberek között. Ez a téma sokat foglalkoztatta Mikszáthot, szívesen eljátszogatott írásaiban azokkal a lehetőségekkel, amelyek ezekre a kis árvizi gyerekekre várhattak a fogadott szülők házában. Ilyen kísérlet ez az elbeszélés is, amely azonban, sajnos, alig emelkedik túl az ifjúsági írások megszokott színvonalán.

A *kis ablak a mennyországból* c. elbeszélés témáját a kisleányról, ki a decemberi hidegben kitarja ablakát, hogy halott édesanyja a mennyországból lejöhessen hozzá, másutt is feldolgozta. (A *fekete kisasszony*, Szegedi Napló 1881.) Az ismert változattól csupán abban különbözik, hogy itt első személyben meséli el a történetet a szerző, ő maga az, aki az árva kislánynak halálát okozza a csillagokról szóló hazug meséjével. Az elbeszélésben egyébként jó, reális színek keverednek az ifjúsági írások szentimentális hangjával.

A *csatakép* c. novella egy öreg honvédről szól, kinek unokáját egy festő lefestette s a kis arcképet a Nemzeti Múzeumban a solnoki csatát ábrázoló kép rámájába tűzte. Évekkel később e kép nyomán talál nagypapjára az árva kislány, kit egy gonosz cigányasszony ellopott, amint ez a századvégi ifjúsági írásokban olyan gyakran előfordult. Az elbeszélés meglehetősen szegényes, keveset mutat meg abból a Mikszáth Kálmánból, kinek a *Jó palócok* c. műve körülbelül ugyanebben az időben hagyja el a sajtót.

Az 1882. év elején, több mint félévi szünetelés után, ismét felveszi a kapcsolatot Mik-

száth a Hasznos Mulattató-val. Január elejétől február közepéig öt elbeszélése jelenik meg a folyóiratban, hogy azután évekre búcsút vegyen az ifjúsági irodalomtól. A novellák *Apró elbeszélések* összefoglaló címmel jelennek meg. A sorozat első darabjában, *A mi jó tanárunk* címűben gyengéd meghatottság hangján jellemzi egykori tanárát. Elmondja, hogy a forradalom idején köpenye alatt könyvet és kardot vitt be az osztályába és így szólt tanítványaihoz:

— Válasszatok! A haza, mely szült benneteket, mely bölcsőtök volt s mely sírotok lesz, veszedelemben van. Ha a könyvet választjátok, leoldom ezt a kardot és itt maradok, mert arra vállalkoztam, hogy tanítani foglak. Igen, tanítani foglak a hazaszeretetre ez esetben, inert fájdalom, akkor még nem tanultátok azt meg tőlem. Ha pedig a kardot választjátok, akkor vezetlek benneteket...

Az elbeszélés folyamán elmesél az író még néhány anekdotát, melyeket jól ismerünk más elbeszéléseiből (*Az öreg Dankó bácsi, Hogy lettem én író?* stb.) az egyenközű háromszögről, arról, hogy az egyszerűen a siron túl is érvényes, a francia királyné pelyhes szoknyájáról s Ádám bocsoráról.

A sorozat második darabjáról, *Az ősi cimer* c. novelláról már előbb szóltunk részletelesen, Mikszáth ponyva-ellenes írásaival kapcsolatban, ezért itt nem foglalkozunk ismertetésével.

Az első forintos bankó c. elbeszélés az ártatlan pénztelenség naív dicséretével kezdődik, majd egy kis történetet mesél el arról, hogy a kis diákoknak egy forintot adott édesanyja, amit azonban a kislány nem tud elkölteni. Hosszú ideig hordozza zsebében s képzeltében mindent megvásárol rajta, végül is csak megtetszik neki, végül is a cukrászdában váltja fel pénztét s ezzel egyszerre véget is ér ártatlan boldogsága. Kedves, friss írás, mely érezteti a személyes élmény melegségét. Párja, *Az utolsó forint*, sokkal kevésbé sikerült alkotás. Hőse, Gimey János, miután elpazarolta mindenét, utolsó forintján mérget vesz a patikában, hogy véget vessen haszontalan életének. A novella ezek feletti elmélkedéssel zárul.

A sorozat utolsó darabja, *A Gyöcsi-árvák*, nem egyéb, mint a *Jó palócok*-ban már előbb megjelent *A királyné szoknyája* c. novella, csaknem szószérinti változata.

1882 februárjától nem találkozunk többé Mikszáth Kálmán nevével a Hasznos Mulattatóban. *A tót atyájak* s *A jó palócok* egycsapásra híressé tette nevét az egész országban s a legszélesebb nyilvánosságot biztosítják írásainak. Lapok, kiadók versengenek novelláiért, s már csak elvétve jut hangja az ifjúsági lapok számára. 1885-ben még egy Mikszáth-novella jelenik meg a Hasznos Mulattatóban, *A becsukott könyv* címen. Az elbeszéléshez a selmeci diákok emlékei szolgáltatták a témát, a történet hőse Damos Gábor tanár úr, kinek nevezetessége, hogy Petőfit is tanította.

1848-ban, amikor Selmecre is eljut a forradalom híre, Damos tanár úr az Iliászt magyarázza osztályának. Hosszasan lapoz a szövegben, mintha valamit keresne, majd hirtelen becsapja a könyvet és felugrik ezekkel a szavakkal:

— Fiúk, betettem a könyvet, csukjátok be ti is a könyveiteket! Újra kinyitjuk őket, hanem addig... addig magunknak kell csinálni egy Iliászt! Megértettétek?

Ezután félrehajtja köpenyét és előhúzza a köpeny alól kardját (mint *A mi jó tanárunk* c. novella hőse is) és tanítványai élén elindul megvédeni a hazát és a szabadságot.

Ezzel végére értünk a Hasznos Mulattatóban s a *Lányok Lapja*-ban megjelent Mikszáth írások ismertetésének. Kutatásunk eredményeképpen kiegészítettük az író életrajzát azzal a még idáig fel nem tárt adattal, hogy az 1875—1885 közötti években kisebb-nagyobb megszakításokkal Mikszáth a Dolinay Gyulától szerkesztett két ifjúsági lap munkatársa volt s legkorábbi szépirodalmi műveinek egy nem egészen jelentéktelen részét az ifjúság számára írta. Ez a tény nem múlt el a nyom nélkül költészetében, élete végéig szívesen választott elbeszélései, regényei hőseinek nézőleányokat és serdülést és ifjúkor határán álló fiatalemberket, sokat írt gyermekekről általában és számos művet szentelt későbbi éveiben a fiatal olvasóknak. Néhány mesekönyvet s gyermekvers-kötetet számontartja a bibliográfia, több ilyen jellegű darabja ki van adva a jubileumi kiadás köteteiben is, közöttük *A két koldus-diák* c. regény és számos elbeszélés a diákok életrajzából.

Megtaláltuk továbbá a fiatal Mikszáth néhány ismeretlen költeményét, közöttük a feltehetően legkorábbit is, a rimaszombati kis diák verselményét, továbbá a selmeci önképzőkör jegyzőkönyvében számontartott, de ezidáig ismeretlen *Gyula vezért*, megtaláltuk csíráját vagy kezdetlegesebb változatát több, később klasszikus formát nyert elbeszélésének, s végül Mikszáth Kálmán írói álneveinek sorozatát kiegészítettük a szülőföldjére utaló (Balassa) Gyarmati álnévvel.

Mindezekkel az adatokkal rávilágítottunk Mikszáth Kálmán életének néhány hónapjára, melyet ezidáig csak úgy tartott nyilván az irodalomtörténet, hogy a nyomor időszak, s ezekkel a többé-kevésbé sikerült művekkel áthidaltuk némileg azt a távolságot, mely az ismeretlen kezdőt elválasztotta *A tót atyájak* és *A jó palócok* nagynevű írójától. Reméljük, adataink segítséget fognak nyújtani a további Mikszáth-kutatásokhoz, megvilágítva a nagy magyar elbeszélő életrajzának eddig még nem ismert részleteit.